

Genéza prekladov nacistickej lyriky v časopise Slovenské pohľady Príspevok k objasneniu ideologických vplyvov na oblasť literatúry počas Slovenského štátu

Miloslav Szabó

SZABÓ, M.: Genesis of translations of Nazi poetry in the Slovenské pohľady journal: A contribution to a better understanding of ideological influences on literature during the Slovak State

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 5, pp. 512-523

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.5.5>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9768-5805>

Key words: National Socialism,
Slovenské pohľady journal, Slovak
State, Stanislav Mečiar

The paper focuses on the reconstruction of the circumstances and influences that led to the publication of Slovak translations of Nazi poetry in the literary journal *Slovenské pohľady* during the period of the Slovak state (1939 – 1945). Firstly, it analyses the controversial work of Stanislav Mečiar (1910 – 1971), the editor of this traditional periodical, and re-evaluates previous research that either negatively generalized ideological influences on his activities by accusing him of collaboration, or, conversely, defended his actions as being in the national interest. To overcome this polarisation, the article clarifies the work of S. Mečiar as a radical ideologue of “Slovak National Socialism”, who, in addition to his activities in the structures of the national cultural institution Slovak Matica, was also active in the paramilitary organisation Hlinka Guard. Although S. Mečiar did not entirely close the magazine off to diverse perspectives, his personal ideological orientation had a significant influence on its direction. This was reflected in the substantial space the editor allocated to overtly ideological texts and in his collaboration with the group of poets known as Catholic modernists. The attempts to politicise literature and religion, and their limits, can be reconstructed through the example of translations of German poetry.

Literárny kritik, redaktor a popredný činník Matice slovenskej Stanislav Mečiar (1910 – 1971) patrí medzi kontroverzné osobnosti slovenského literárneho života prvej polovice 20. storočia. Dôvodom sú jeho publicistické a vydavateľské aktivity v období vojnového Slovenského štátu, keď okrem matičných funkcií zastával aj pozíciu kultúrneho referenta na Hlavnom veliteľstve Hlinkovej gardy a bol blízkym spolupracovníkom jej veliteľa a ministra vnútra Alexandra Macha. Predmetom kontroverzií bola hlavne otázka jeho ideologického vplyvu na tradičný orgán slovenskej literatúry a literárnej kritiky, časopis *Slovenské pohľady*, ktorého redaktorom sa S. Mečiar stal hneď po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 a zostal ním až do konca vojny.

V predkladanej štúdii nemám v úmysle dokazovať opodstatnenosť polemických „hyperbol“, napríklad údajné tvrdenia kritika Alexandra Matušku, že pod Mečiarovou redakciou *Slovenské pohľady* „kolaborovali až do straty zmyslov“ a „každé číslo bolo nemecké“ (Winkler 2010: 41). Rovnako skresľujúce sa mi však javí paušálne ospravedlňovať Mečiarovo pôsobenie slovenským národovectvom (Winkler 2010: 45). Nadväzujem skôr na pioniersky výskum Rudolfa Chmela, ktorý sa v monografii k storočnici *Slovenských pohľadov* ako prvý pokúsil o systematické zhodnotenie vojnových rokov, pričom zdôrazňoval väčší vplyv ľudáckej než vyslovene nacistickej ideológie (Chmel 1981: 107–115). Je teda veľmi pravdepodobné, že okrem nacionalizmu v *Slovenských pohľadoch* zanechal stopu aj druhý ideologický pilier režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorým bol katolicizmus – či už na sémantickej úrovni, alebo prostredníctvom prispievateľov a spolupracovníkov redakcie.¹

S. Mečiar bol podľa R. Chmela „jeden z najmilitantnejších hlásateľov ideológie slovenského národného socializmu v jeho klérofašistickej podobe“ (Chmel 1981: 107). Odhliadnuc od otázky, do akej miery bola táto terminológia poplatná dobe, keďže Chmelova monografia bola publikovaná v roku 1981, chcem s odkazom na môj doterajší výskum demonštrovať, čo si pod pojmami „klérofašizmus“ či fašizácia náboženstva treba predstavovať a ako sa tieto fenomény prejavovali v oblasti literatúry (Szabó 2019). Za týmto účelom budem – s využitím materiálu z rozsiahlej literárnej pozostalosti S. Mečiara – rekonštruovať okolnosti, za ktorých uverejnil v *Slovenských pohľadoch* preklad výberu z poézie popredného nacistického politika a básnika Baldura von Schiracha (1907 – 1974).

Stanislav Mečiar ako ideológ „slovenského národného socializmu“

Literárny historik Pavol Parenička síce uznáva, že S. Mečiar sa už veľmi skoro zaradil medzi mladých ľudáckych radikálov združených okolo časopisu *Nástup*, no toto zistenie vzápätí relativizuje napríklad tvrdením, že S. Mečiar bol po vzniku Slovenského štátu proti „očiste“ slovenských knižníc od „nevhodných“ autorov (Parenička 2010a: 17–18). To, že S. Mečiar sa už čoskoro stal kultúrnym referentom

1 Zohľadnenie konfesijného momentu pri výbere S. Mečiara za redaktora *Slovenských pohľadov* zdôrazňoval už jeho predchodca Andrej Mráz (Winkler 2010: 41).

514 na Hlavnom veliteľstve Hlinkovej gardy, vysvetľuje Alexander Hirner „použitím akéhosi terorizmu priateľstva“, teda nátlakom A. Macha, a dodáva, že S. Mečiar funkciu nevykonával (Parenička 2010b: 21).

Už letný pohľad na publicistické a editorské aktivity S. Mečiara, doplnený o informácie z jeho nepublikovanej korešpondencie, vytvára trochu iný obraz. S. Mečiar pravidelne prispieval do radikálnych gardistických periodík *Gardista* a *Náš boj*, kde ospevoval nacistickú „novú Európu“ a „vojnovú očistu“ (Mečiar 1944). Proroka našiel vo Svetozárovi Hurbanovi Vajanskom, ktorého „panslavizmus“ predefinoval na „národný socializmus“, pričom za ich spoločného menovateľa vyhlasoval antiliberalizmus, antikomunizmus a antisemitizmus: „Národný socializmus oslobodzuje národy od pliač cudzoty, nenárodnosti, od smrteľných nepriateľov, akým je židovstvo, bolševizmus, liberalistická demokracia, a prinavracia im svojský, vlastný národný rytmus. Nie je bez zaujímavosti, že Vajanskému sa vysmievali z ideí panslavistických tí istí židoliberali a židodemokrati, ktorí dnes z londýnskeho rozhlasu vykrikujú proti nám a vysmievajú sa zásadám národnosocialistickým“ (Mečiar 1944: 44).²

S radikálnou rétorikou „očisty“ sa však S. Mečiar neuspokojoval a v nových pomeroch sa okamžite usiloval o jej praktickú realizáciu. Na valnom zhromaždení Spolku slovenských spisovateľov začiatkom roku 1940 chcel podať písomný „návrh na vylúčenie zo Spolku Neslovákov a tých, čo dnes pracujú proti záujmom Slovenskej republiky“.³ Jeho návrh bol namierený proti tým, „čo dnes zo zahraničia podvracajú našu štátnu a tým i národnú pozíciu“, ako aj proti tým, ktorí „rozličnými pertraktáciami [sic] dostali sa do Spolku [...], ktorí len hanbu robia slovenskej literatúre a v literárnom živote robia posmech z mena, spisovateľ“, nuž keď už čistíme všade, spravme poriadok aj so stavom spisovateľským, aby sme mu prinavrátili dôstojnosť, úctu a hodnotu jeho práci“.⁴

S. Mečiar, pokladaný za „polonofila“ (Matula 2020), po útoku Wehrmachtu (a slovenskej armády) na Poľsko rezignoval aj na Poliakov a ich kultúru. V liste Mikulášovi Gacekovi sugeroval, že za svoj osud si môžu sami, lebo sa „požidovčili“: „Aké je to dnes inakšie! Aká inakšia je poézia a aká inakšia je skutočnosť, aký je duch a aká vláda, pod jeho menom vedená, a toľko oslavovaný duch, prebúdajúci život poľský od slávnych romantikov – kde sa dnes uchýlil a kto mu dá prístrešie? Nešťastní ľudia, ktorí ťažko vybojovanú slobodu svojho národa spojili so židovskými rachľami a takto svoj národ priviedli do biedy.“⁵

2 Citovaný článok vyšiel pôvodne začiatkom roku 1942 v denníku *Gardista* (Mečiar 1942b). S. Mečiar prednášal na tému S. H. Vajanský v roku 1943 pre príslušníkov Hlinkovej gardy napríklad v Levoči a Dolnom Kubíne (Poznámky 1943; Hlinkova garda 1943). Autoritárske, protizápadné a protizidovské tendencie mohli zohrať úlohu pri Mečiarových plánoch vydať slovenský preklad Štúrovho spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktorý Mikuláš Gacek vyhotovil podľa ruského prekladu nemeckého originálu ešte v medzivojnovom období. Zámer sa napokon nerealizoval. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Mikuláš Gacek, 2. 8. 1943, signatúra 164 O 4.

3 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – František Šubík, 4. 2. 1940, signatúra 164 S 1.

4 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – František Šubík, 4. 2. 1940, signatúra 164 S 1.

5 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Mikuláš Gacek, 9. 11. 1939, signatúra 164 O 4.

V lete 1942 sa S. Mečiar zaujímal o knihy z majetku deportovaných osôb, ktoré podľa rasistických zákonov Slovenského štátu spadali pod definíciu „Žida“. V liste básnikovi Valentínovi Beniakovi, vysokému úradníkovi na ministerstve vnútra, žiadajúc o diskretnosť, si v mene slovenskej kultúry nárokoval cudzí majetok: „Ide o likvidovanie či predávanie knižníc z majetku židákov, kto to berie a kde sa to podieva. Ide totiž o to, že v týchto knižniciach by sa našiel aj cenný materiál, ktorý by nebolo dobre rozfrckať len tak, ale sústrediť a posbierať hodnotné veci (najmä cudzojazyčné knihy, lexikony a pod., ktorých bolo u židáčikov dosť).“⁶

S. Mečiar okrem apolitickej knižnej edície *Slovenských pohľadov* redigoval aj knihy vydávané Hlavným veliteľstvom Hlinkovej gardy, na ktorých výber dohliadal sám hlavný veliteľ a minister vnútra A. Mach. Napríklad v roku 1942 dal A. Mach preložiť do slovenčiny a pripraviť na vydanie komentár programu nacistickej strany NSDAP z pera jej ideológa, nacistického pohlavára Alfreda Rosenberga, ktorý vytlačila matičná tlačiareň Neografia.⁷ V tom istom roku zostavil S. Mečiar gardistický komentár k štrnásťbodovému programu „slovenského národného socializmu“ predsedu vlády Vojtecha Tuku, kde V. Tuka okrem iného žiadal „vyriešiť konečne židovskú otázku“. Komentár k tomuto bodu predstavuje jedno z najotrasnejších svedectiev ľudáckeho antisemitizmu. Jeho autor argumentuje z otvorene rasistických pozícií, hoci zároveň v mene „kultúry“ a „duchovna“, keď zdôvodňuje prijatie rasistických zákonov „v záujme ochrany svojráznej slovenskej kultúry a duchovného života národa, ktorý ohrožovala duchovná rozpínavosť cudzorasového Židovstva“ (Mečiar 1942a: 118).

Cirkev alebo národ? Nová orientácia Slovenských pohľadov

Napriek ideologickému radikalizmu postupoval S. Mečiar ako redaktor *Slovenských pohľadov* miernejšie. Slovmi R. Chmela: „Mečiarov nástup do redakcie *Pohľadov* znamená vskutku kolaboráciu s režimom do tých čias priam nevídanú, ale neznamená kolaboráciu celej slovenskej literatúry, dokonca často ani autorov, ktorí do nich v tomto ich čiernom období prispievali“ (Chmel 1981: 108). Či už za touto zdržanlivosťou boli ohľady na konkurenčné literárne časopisy *Elán* a *Tvorba*, alebo chýbajúce ideologické tlaky režimu na oblasť kultúry (Vladimírom Clementisom zdôrazňovaná „deravá totalita“; Clementis 1947), literárna realizácia nového Mečiarovho programu „organického vzrastu“, v ktorom žiadal „zlikvidovať“ „chaos“ spôsobený rozkladným pôsobením „internacionálneho kolektivismu“, „sociálneho realizmu“ a surrealizmu, ako ho sformuloval hneď na úvod svojho pôsobenia v pozícii redaktora *Slovenských pohľadov* (Mečiar 1939: 132), sa držala v medziach. Iste, pri hľadaní nových prispievateľov preferoval S. Mečiar ideovo spriaznené osobnosti, napríklad učiteľku na gymnáziu v Kežmarku Vilmu Forgáčovú, ktorá pod pseudonymom Eva Skalská kvázi nietzscheovsky písala o „heroizme dnešného človeka“ (Skalská 1940). Protižidovské tendencie sa zasa prejavili v básni V. Beniaka *Halucinácia* (Mráz 2006: 135) či v Mečiarovej

6 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Valentín Beniák, 12. 6. 1942, signatúra 164 N 10.

7 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Valentín Beniák, 17. 12. 1942, signatúra 164 N 10.

516 rozsiahlej recenzii antisemitského románu Štefana Gráfa *Zápas* (1938).⁸ Napriek programovému odmietnutiu surrealizmu (či dobovo „nadrealizmu“) ako vraj málo kreatívneho (idealistického) produktu komunistického materializmu a senzualistickej psychoanalýzy (Šmálov 1939) však S. Mečiar v *Slovenských pohľadoch* pravidelne uverejňoval básne jeho popredného predstaviteľa Vladimíra Reisela.

Vyššie spomínaný faktor konfesionalizmu – skutočnosť, že S. Mečiar bol katolík – sa po zmene na poste redaktora tradične „luteránskych“ *Slovenských pohľadov* prejavil väčším priestorom, ktorý dostali katolícki autori, zväčša Mečiarovi generační druhovia, „neortodoxní“ kňazi a teológovia ako Jozef Kúttník-Šmálov, Ladislav Hanus či ideológ „katolíckeho totalitarizmu“ Štefan Polakovič, ktorého esejistický pamflet *K základom Slovenského štátu* (1939) vydal S. Mečiar v Knižnici Slovenských pohľadov a na stránkach *Slovenských pohľadov* publikoval aj viaceré kapitoly neskoršej propagandistickej brožúry *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky* (Lenčěšová 2023). S. Mečiar sa k tomu vyjadril v liste J. Kúttníkovi-Šmálovovi, kde sa rozhorčoval nad snahami Katolíckej tlačovej kancelárie cenzurovať jeho časopis pre uverejnenie poviedky Dominika Tatarku *V úzkosti hľadani* (Tatarka 1940). Keď sa voči tomu ohradil, pohrozili mu vraj, že dajú *Slovenské pohľady* na index:

„Nuž, dostal som sa do dvoch ohňov: myslel som si, že treba čistiť práve v záujme mravnosti a tu sa mi dostane lekcia, že vlastne nemravnosť šírim. To, čo som do SP vyslovene katolíckeho ja priniesol a čo prinášam, to sa nevidí, to nepadá na váhu. Ale slúžiť budeme aj napriek vyhrážaniam, aj za cenu indexu duchovnej či cirkevnej vrchnosti tomu, čo je našou povinnosťou v záujme národa a tým aj katolicizmu, aj evanjelictva, ktorých náboženské oblasti SP nevytvárajú zo svojho rámca a nie je ani programom časopisu poškodzovať ich.“⁹

Katolíckym cenzorom zjavne prekážal už fakt, že v Tatarkovej poviedke sa opisuje interrupcia. Ignorovali, že primárne kritizuje pôžitkárstvo a materializmus modernej civilizácie, stelesňovanej „cudzím“ veľkomestom, čo boli skôr konzervatívne až fašistické než liberálne či ľavicové témy.¹⁰ Podstatné je však niečo iné, a to úsilie o podriadenie konfesionalizmu radikálnemu nacionalizmu, pričom podriadenie neznamenal v žiadnom prípade eliminovanie náboženstva, ktoré malo byť pevnou oporou „autoritatívneho usporiadania vecí svetských“ (Mečiar 1941a: 349). Tento prístup bol príznačný pre intelektuálov z okruhu A. Macha, ktorý sa hlásil k „slovenskému národnému socializmu“, a popri katolíkoch ako

8 „Najpôsobivejšie stránky sú nesporne tie, kde sa ukazuje ničota židovského spôsobu života“ (Mečiar 1939b).

9 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Jozef Kúttník-Šmálov, 4. 5. 1940, signatúra 164 P 5.

10 Podobne dogmaticky vystupovala Katolícka tlačová kancelária v prípade prekladu románu *Via mala* od Johna Knittela, ktorý vyšiel v Knižnici Slovenských pohľadov v roku 1941. Román švajčiarskeho autora hlásiaceho sa k národnému socializmu, ako zdôrazňoval nacistický spravodajca, ktorý opisuje morálny úpadok otca rodiny uprostred divje horskej prírody, bol považovaný za nemravný a nekresťanský. Záležitosť prerástla do jednej z najmedializovanejších kultúrno-politických afér počas trvania Slovenského štátu. Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, signatúra R70/93. Sonder-Bericht über die Kulturelle Auseinandersetzung zwischen der „Matica Slovenska“ und der katholischen Presse, 13. 2. 1942.

S. Mečiar zahrňal aj evanjelikov, napríklad spisovateľa a prekladateľa M. Gacka.¹¹ Toto prostredie bolo relatívne otvorené radikálnej politizácii náboženstva mimo striktných hraníc konfesionalizmu, čo sa prejavovalo napríklad v publicistike spisovateľa a šéfredaktora denníka *Gardista* Mila Urbana (Csiba 2014; Janecová 2018), ktorý na jeho stránkach rozvíjal sekulárny, pseudonáboženský kult národného mučeníctva, pričom využíval sviatky kresťanského kalendára (Urban 1942).¹²

„Spevák hnutia“ Baldur von Schirach v slovenčine

V *Slovenských pohľadoch* vychádzala okrem pôvodnej tvorby v takmer rovnakej miere tiež prekladová tvorba. Práve tu sa otváral priestor na kolaboráciu nielen s ľudáckym režimom, ale aj s jeho „ochrancom“ v podobe nacistického Nemecka. S. Mečiar síce využil túto možnosť „naplno“ iba raz, okolnosti prekladu a publikovania piatich nacistických básní v lete 1941 však veľa vypovedajú o procese fašizácie nábožensky argumentujúcej ľudáckej ideológie.

Publikovanie prekladov zo svetovej literatúry zaberalo v *Slovenských pohľadoch* v ére S. Mečiara podstatný priestor. Pokiaľ ide o preklady nemeckej literatúry, tak ako v prípade v slovenskom katolíckom prostredí mimoriadne obľúbeného diela Rainera Mariu Rilkeho (Richter 2012) išlo zväčša o iniciatívu prekladateľov, spravidla katolíckych kňazov zaradovaných medzi predstaviteľov katolíckej moderny. Tak sa k slovenským čitateľom dostali aj preklady poézie Stefana Georgeho, ďalšieho veľikána nemeckej lyriky z prelomu 19. a 20. storočia, z pera začínajúceho básnika a prekladateľa Karola Strmeňa (vlastným menom K. Bekényiho; Marcinšín 2022). Hoci aj v tomto prípade išlo o apolitické básne, K. Strmeň si bol dobre vedomý aktuálneho ideologického kontextu, o čom svedčí fakt, že prosil S. Mečiara, aby mu poslal „nemecké knihy, analyzujúce národnosocialistický svet Georgeho poézie“ (a už predtým, ešte zo seminára v Ostrihome, Polakovičovu brožúru *Slovenský národný socializmus*).¹³

Ideologický kontext sa, pochopiteľne, otvorenejšie prejavoval v prípade prekladov súvekých nemeckých autorov. Aj tu išlo spočiatku o iniciatívu prekladateľov z okruhu katolíckej moderny. Pavol Hlbina už v lete 1939 poslal Mečiarovi „šesť prekladov z najnovšej nemeckej poézie (posledných 20 rokov)“, ¹⁴ ktoré redaktor *Slovenských pohľadov* v súlade so želaním autora obratom uverejnil v jednom bloku – vrátane básne *Nemecké umenie* jedného z prominentných nacistických poetov Heinricha Anackera (Schulz 2011), oslavujúcej „čistotu“ nemeckého ľudu a jeho umenia (Anacker 1940).

Je možné, že aj zaradenie tejto básne do výberu súčasnej nemeckej lyriky podnietilo S. Mečiara, aby čitateľov *Slovenských pohľadov* zoznámil s nacistickou poéziou obširnejšie. Na tento účel si vybral básne popredného nacistu, ríšskeho vodcu organizácie Hitlerjugend Baldura von Schiracha (Rathkolb 2020). Tento „spevák hnutia“, ako ho prezývali v nacistickej strane, dlho patrila

11 Jeho denníky sú dôležitým zdrojom pre poznanie tohto prostredia (Gacek 1996).

12 Podobnú stratégiu sledoval na stránkach gardistického mesačníka *Náš boj* bývalý katolícky kňaz a básnik Viliam Ries (pseudonym Ivan Javor) (Szabó 2019: 145–146).

13 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Karol Strmeň – Stanislav Mečiar, 5. 10. 1942; Karol Bekényi – Stanislav Mečiar, 1. 12. 1941, signatúra 164 I 27.

14 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Pavel Gašparovič Hlbina – Stanislav Mečiar, 27. 7. 1940, signatúra 164 C 37.

518 do užšieho okruhu Adolfa Hitlera a ešte pred prevzatím moci sa stal známym básňami, v ktorých oslavoval Hitlera a vodcovský princíp, vyzdvihoval národ a rasu, militarizmus, prinášanie obetí, podriaďovanie sa jednotlivcov a povyšovanie ich utrpenia na mučenie (Hundhege 2015). B. von Schirach cielene používal náboženské, pôvodne kresťanské metafory a obrazy, ktoré mali vytvárať okolo nacizmu, jeho „devocionálií“ a vodcu „religiózne pseudokult“ (Hay 1983). Reprezentatívny výber z von Schirachovej poézie, formálne skôr nenáročnej, priniesla zbierka *Vlajka prenasledovaných* (Die Fahne der Verfolgten) z roku 1930, ktorá počas trvania nacistického režimu vyšla v mnohých ďalších vydaniach a dosiahla náklad okolo stotisíc výtlačkov.

Úrad propagandy poslal S. Mečiarovi už v januári 1940 tri básne B. von Schiracha, o ktoré žiadal.¹⁵ V Mečiarovej archívnej pozostalosti sa spolu s prepismi originálnych nemeckých textov nachádzajú aj slovenské preklady, ich autor je však neznámy. Báseň *Prívety zástavám* je sakrálnou oslavou vlajky hnutia, ktorej aura si žiada obeť: „posväcuješ hriešnika, / ktorý pre teba umiera.“¹⁶ Báseň *Návrat* je apoteózou matky, čo v boji stráca vlastného syna, a preto ju majú odškodniť „všetci“ ostatní synovia národa.¹⁷ Báseň *Hitler* je oslavou kvázi mystickej jednoty vodcu a ľudu.¹⁸

Žiadny z týchto prekladov v *Slovenských pohľadoch* nevyšiel. Prečo, zostáva nejasné. S. Mečiar bol zbehlý v získavaní autorských práv, takže na tom asi publikovanie nestroskotalo. Možno celý proces iba trval dlhšie. S. Mečiar sa v každom prípade neskôr dostal k bližšie neurčenej antológii nacistickej poézie, z ktorej vybral iné von Schirachove básne a báseň Johannes Linkeho *Der Führer*. Antológiu poslal ďalšiemu básnikovi katolíckej moderny Mikulášovi Šprincovi s prosbou o „preklady z poézie národnosocialistických básnikov a veršovcov nemeckých. Tieto preklady mali by svoje poslanie propagačné v dobrom smysle. Lebo aj tým by sa pre slovenskú vec získala priazeň nemeckých miest, najmä p. Baldura von Schirach, o ktorého verše by tu išlo v prvom rade“.¹⁹

Je otázne, do akej miery išlo primárne o „získanie priazne“ B. von Schiracha. Nevieme, či ho S. Mečiar osobne stretol, napríklad pri jeho návšteve Bratislavy v septembri 1940, krátko potom, ako ho A. Hitler vymenoval za župného vedúceho NSDAP a rišskeho miestodržiteľa vo Viedni. Vieme, že S. Mečiar poznal tvorbu „speváka hnutia“ už predtým. V každom prípade treba brať vážne zmienku o „propagácii“, pretože v prípade von Schirachovej poézie išlo o „veriacu propagandu“ (*propaganda fidei*; Hay 1983: 856), to znamená, že kresťanské obrazy v nej vstupujú do služieb nacistickej propagandy zdanlivo prirodzene, aktivujú sa prostredníctvom zvyškov alebo stále živej viery svojich adresátov.

15 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Úrad propagandy Slovenskej krajiny – Stanislav Mečiar, 11. 1. 1940, signatúra 164 AG 1.

16 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Prívet zástavám, signatúra 164 AG 1.

17 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Návrat, signatúra 164 AG 1.

18 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Hitler, signatúra 164 AG 1.

19 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Stanislav Mečiar – Mikuláš Šprinc, 23. 6. 1941, signatúra 164 R 36.

Nielen z tohto hľadiska je zaujímavé sledovať, ktoré básne S. Mečiar uprednostnil namiesto svojho prvého výberu. Báseň *Vítazstvo* predstavuje variáciu na tému „posvätné“ vlajky, viac než mučeníctvo sa v nej však zdôrazňuje „vítazstvo mladých“ (Schirach 1941a). Ani nasledujúca báseň *Mŕtvy* nie je trúchlením, naopak, rukou nepriateľa zavraždený hrdina oživa v mase súdruhov, čo sa ho chystajú pomstiť (Schirach 1941b). V básni *Robotníkovi* sa vyzdvihuje socialistický komponent, ktorý sa v slovenskej verzii „národného socializmu“ zvlášť zdôrazňoval (Schirach 1941c). Báseň *Keď vy ste sa len ihrali...* zasa apeluje na nastupujúcu generáciu, lebo u tej predchádzajúcej „to božské srdcom našim od základu hýbalo“ (Schirach 1941d). Sakralizácia národa, jeho „boja“ a vodcu vrcholí v preklade básne J. Linkeho s názvom *Vodca*, ktorého Prozreteľnosť vyvolila ako nejakého nového Mesiáša: „Denne ho Boh tríbi, / ktorý zvolil ho sťa obeť a povolal za záchrancu“ (Linke 1941).

Katolícky kňaz M. Šprinc tu zjavne nemal problém s politizáciou náboženstva v podaní nacistických poetov. Na rozdiel od prvej Mečiarovej voľby Linkeho adorácia „vodcu“ navyše neuvádzala v názve explicitne Hitlera, hoci si ťažko predstaviť, na koho iného by sa v nemeckom kontexte mohla vzťahovať. Nielen Nemecko, aj Slovensko mohlo byť „spité krvou martýrov“, ako básnil Šprincov kolega P. Hlbina v *Slovenských pohľadoch* krátko po vzniku Slovenského štátu. Pravda, zároveň muselo byť vidieť „kostol náš tam v modrej diaľave“ (Hlbina 1939). Jednu von Schirachovu báseň však M. Šprinc nepreložil „z príčin podstatných“, lebo „je tam falošne pochopená askéza a modlitba“. ²⁰ V básni s názvom *Durch die Taten!* (Činmi!) je reč o potrebe „zapálenia“, no nie v dôsledku modlitby „ako u askétov“, ale vojenských skutkov. ²¹ M. Šprinc túto požiadavku komentoval: „To je síce pravda – v svojej kategórii. Ale mala by byť tá báseň zle pochopená, radšej ju neprekladám. Úzkoprsí ľudia by povedali, že som sa zapredal novopohanstvu. Činy majú svoju hodnotu, ale kontemplácia má tiež svoju. Preto uznávam za dobré túto báseň u nás neprekladať.“ ²²

Je možné, že S. Mečiar sa rozhodol publikovať nacistické básne až v kontexte útoku nacistického Nemecka a jeho spojencov vrátane Slovenského štátu na Sovietsky zväz, čo by nasvedčovalo dátum jeho prvého listu M. Šprincovi (23. jún 1941). Politizujúci katolícki kňazi na čele s prezidentom Jozefom Tisom vojnu privítali ako novú „križovú výpravu“ proti bolševizmu. ²³ Toto oduševnenie, ktoré pripomenulo eufóriu sprevádzajúcu vznik Slovenského štátu, možno malo uľahčiť

20 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Mikuláš Šprinc – Stanislav Mečiar, 13. 7. 1941, signatúra 164 I 34.

21 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Mikuláš Šprinc – Stanislav Mečiar, 13. 7. 1941, signatúra 164 I 34.

22 Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar: Mikuláš Šprinc – Stanislav Mečiar, 13. 7. 1941, signatúra 164 I 34.

23 V tomto kontexte treba chápať aj vystúpenie L. Hanusa na konferencii kultúrnych referentov Hlinkovej gardy (spolu s J. Tisom a V. Tukom, ale napríklad aj s teoretikom „vodcovstva“, psychológom Antonom Jurovským) v Trenčianskych Tepliciach na jeseň 1941. L. Hanus sa tam pokúsil presvedčiť nacistov, aby spolu s porážkou bolševizmu uznali duchovné dedičstvo katolicizmu. S. Mečiar, ktorý pripravil referáty do tlače, aj pri tejto príležitosti žiadal očistu „od násosov pokrivených ideológií a náuk, ktoré z človeka robili otroka židoliberalistických záujmov“ (Mečiar 1941b: 14). Aj L. Hanus, ktorý hovoril v mene katolíckej cirkvi a s „niekoľkými prvkami“ ideológie národného socializmu nesúhlasil, žiadal „účinné káňtrenie škodlivých živlov“ (Mečiar 1941b: 91).

520 rozhodovanie katolíckeho prekladateľa M. Šprinca, hoci predsa len mal pochybnosti vzhľadom na cirkvou odsudzované „novopohantsvo“ nacizmu. S. Mečiar akoby tieto výhrady tak trochu očakával, čo naznačuje nielen revidovanie pôvodného výberu z von Schirachových básní, kde prevládali kresťanské obrazy, ale aj skutočnosť, že o prekladoch niektorých z nich – ako *Christus* či *Golgotha*, kde sa Spasiteľ a jeho smrť prekrúcajú na heroické „árijské kresťanstvo“ (Schirach 1932: 49, 52) –, asi ani neuvažoval.

Rozdielne horizonty očakávaní

Rekonštrukcia okolností, za akých boli publikované ukážky z nacistickej poézie v časopise *Slovenské pohľady*, poukazuje na rozdielnu mieru, ako si jednotliví aktéri – národný socialista S. Mečiar, respektíve katolícki nacionalisti M. Šprinc a P. Hlbina – pripúšťali, kam až môže siahať politizácia náboženstva. Ide o problém, ktorý sa týka hranice oddeľujúcej nacistickú ideológiu od jej slovenskej verzie, akokoľvek priepustnou sa v mnohých prípadoch ukazovala.

Daný záver sa navyše dá zovšeobecniť v zmysle literárnohistorickej, respektíve historiografickej kategórie „horizontu očakávaní“ (*Erwartungshorizont*). Nemecký romanista Hans Robert Jauß v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, vychádzajúc z tohto pojmu a s odkazom na Gadamerovu dialogickú teóriu poznania, koncipoval takzvanú „estetiku recepcie“, ktorá popri autorovi a diele kladie dôraz na „aktualizáciu literárnych textov prostredníctvom recipujúcich čitateľov“ (Jauß 1975: 129). Vzhľadom na skutočnosť, že H. R. Jauß si svojou teóriou do veľkej miery racionalizoval vlastnú temnú minulosť, keďže sa počas druhej svetovej vojny aktívne podieľal na zločineckom systéme nacizmu,²⁴ jeho koncepcia „horizontu očakávaní“, napriek deklarovanému úsiliu „preklenúť priepasť medzi literatúrou a dejinami, historickým a estetickým poznaním“ (Jauß 1975: 126), príznačne nezohľadňuje historický zlom fašizmu či všeobecne totalitarizmu 20. storočia.

Týmto smerom pojem horizont očakávania rozvinul iný Gadamerov žiak, historik Reinhart Koselleck, ktorý ho používa ako ekvivalent utopického vnímania času a rozširuje ho o kategórie „synchronnosti nesynchronného“ (*Gleichzeitigkeiten vom Ungleichzeitigen*, respektíve *Ungleichzeitiges zur gleichen Zeit*) a „zrýchlenia dejín“ (Koselleck 2013: 363, 368): „Aby sa dalo žiť a konať, musí sa zväčšovať nielen priepasť medzi minulosťou a budúcnosťou, ale treba tiež stále znova a čoraz rýchlejšie premostovať i rozdiel medzi skúsenosťou a očakávaním“ (Koselleck 2013: 369).

Horizont očakávania sa v kontexte expanzie nacistického Nemecka a v jej rámci i etablovania nominálne samostatného Slovenského štátu prejavoval ako akcelerácia historického procesu, na ktorého konci bola utópia zavŕšenia „organického vzrastu“, ktorá podľa S. Mečiara pôsobila ako „živelná sila, ktorá rastie i pri prekážkach a hatiach, rúca ich a prevažuje sa do nových údolí, berie so sebou neudržiteľné korene a zúrodňuje polia pre prácu nových pokolení“ (Mečiar 1939a: 130). S. Mečiar tento agresívny „boj a vzrast“ síce navonok zasadzuje do tradície národného vývinu, ale jeho dynamika väčšmi súvisí s permanentnou revolúciou („trvalá revolučnosť“), antitietickým („židovstvo“) a eliminačným („očista“) charakterom epochy fašizmu:

24 Urobil bleskovú kariéru v rámci Waffen SS a bol nasadený aj v oblastiach, kde šírili teror (Ette 2016).

„My sme sa zapojili do prúdu najmodernejšieho na svete a v ňom máme najväčšie možnosti uplatniť svoju vôľu a upravovať cestu pre národný cieľ. Musíme rásť v jasnom rozlišovaní toho, čo nás k cieľu približuje, od toho, čo nás v ceste zastavuje, čo prekáža vývinu, čo ho múti a znečisťuje. [...] Musíme vedieť odpratať prekážky [...] Dostatok činnostnej energie musí byť u nás vždy v zásobe, lebo ako malý národ nemôžeme si dovoliť vyčkávanie nejakej práce, pretože iní by nás mohli predbehnúť a strhnúť do nešťastia. [...] Slovom, ustavičná, trvácna revolučnosť vývinu musí byť našou vedúcou myšlienkou. Nemôžeme sa nikdy uspokojiť s dosiahnutou mocou, musíme ju upevniť a rozvíjať, musíme byť heroldmi sami pre seba vo svojich potrebách a na svitaní musíme byť vždy prví na stráži“ (Kultúrny komentár 1939).

Toto zrýchlenie historického procesu v médiu národnej kultúry v zásade prežívali (podobne ako potrebu „očisty“, primárne antisemitskej) aj katolícki básnici, na rozdiel od národných socialistov však nechceli odsúvať na druhé miesto ani inštitucionalizované náboženstvo. Synchronnosť nesynchronného preto príležitostne vytvárala napätie tak medzi expandujúcou nacistickou „ochrannou mocnosťou“ a jej vo všeobecnosti vďačným satelitom, ako aj v jeho rámci medzi ochotnými kolaborantmi na jednej strane a na strane druhej síce so „svojhlavými“ (Tönsmeier 2003), ale predsa len spojencami.

Dané očakávania však neboli rozdielne iba v ideologickom zmysle, pokiaľ ide o mieru a charakter politizácie náboženstva. Aj u S. Mečiara utópiu vyvažoval pragmatizmus a jeho konanie určovali popri revolučných očakávaniach i pragmatické podmienky.²⁵ Kým Mečiarove revolučné očakávania sa inštitucionalizovali prevažne v Hlinkovej garde, jeho pragmatizmus vychádzal z reality stále do veľkej miery pluralitného kultúrneho života v Slovenskom štáte.²⁶ Rekonštrukcia okolností vydania výberu prekladov z nacistickej poézie v *Slovenských pohľadoch* ukazuje, že úsilie o vyváženosť horizontu revolučných a pragmatických očakávaní sa S. Mečiarovi v istom dejinnom okamihu (opätovné „zrýchlenie dejín“ po útoku na Sovietsky zväz) takmer vymklo spod kontroly.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-22-0301 *Dejiny umenia v Slovenskom štáte a v nacistickej Európe. Inštitúcie a recepcia medzi centrom a perifériou*. Zodpovedný riešiteľ: doc. Mgr. Miloslav Szabó, PhD. Doba riešenia: 2023 – 2027.

25 Na tento komplexný a komplementárny charakter horizontu očakávaní odkazuje aj R. Koselleck: podobne ako skúsenosť, „aj očakávanie sa uskutočňuje v dnešku, je sprítomnenou budúcnosťou, je zamerané na niečo, čo ešte nie je, ešte nie je zakúsené, niečo, čo sa dá iba zistiť, na nádej a obavu, želanie a vôľu, starosť, ale do očakávaní vstupujú tiež racionálna analýza, receptívne nazeranie a zvedavosť, ktoré ich konštituujú“ (Koselleck 2013: 355). Za upozornenie na tento aspekt ďakujem Maximovi Dulebovi.

26 To by vysvetľovalo aj na prvý pohľad paradoxné skutočnosti, napríklad keď S. Mečiar napriek tomu, že považoval prepadnutie Poľska v septembri 1939 za oprávnené, už o tri mesiace bez námietok akceptoval a následne začiatkom roku 1940 uverejnil v *Slovenských pohľadoch* protivojnovú novelu Margity Figuli *Olovený vták*, hoci v pôvodnom časopiseckom vydaní sa explicitne nespomína, že išlo o vojnu proti Poľsku (Janecová 2020: 441, 434, poznámka 3). S. Mečiar sa neskôr angažoval aj pri zámere vydať nemecký preklad novely *Tri gaštanové kone*, z toho však napokon zišlo, pravdepodobne pre výhrady ku kvalite prekladu. K téme korešpondencia S. Mečiara s prekladateľom Rudolfom Musikom. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar, signatúry 164 G 6; 164 P 26.

522 Archívne pramene

Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Stanislav Mečiar.

Pramene

- ANACKER, Heinrich, 1939. Nemecké umenie. *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 8-9, s. 464.
- CLEMENTIS, Vladimír, 1947. Pestrá totalita. In CLEMENTIS, Vladimír. *Odkazy z Londýna*. Bratislava: Obroda, s. 259-266.
- GACEK, Mikuláš, 1996. *Surová býva vše pravda života. Denníkové zápisky z rokov 1937 - 1944*. Dolný Kubín: Peter Huba.
- HLBINA, Pavol Gašparovič, 1939. Slovenské leto 1939. *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 8-9, s. 417.
- HLINKOVA garda, 1943. *Gardista*, roč. 5, 4. 5. 1943, s. 4.
- KULTÚRNY komentár. Trvalá revolučnosť, 1939. *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 11, s. 647-648.
- LINKE, Johannes, 1941. Vodca. *Slovenské pohľady*, roč. 57, č. 7-8, s. 469.
- MEČIAR, Stanislav, 1939a. „Organická sila vzrastu“. *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 3, s. 129-133.
- MEČIAR, Stanislav [ak], 1939b. Štefan Gráf: Zápas. *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 8-9, s. 498-501.
- MEČIAR, Stanislav, 1941a. Yperit neznabožstva. *Kultúra*, roč. 12, č. 9, s. 344-349.
- MEČIAR, Stanislav, 1942b. Vajanský a náš boj. *Gardista*, roč. 4, 1. 2. 1942, s. 6.
- MEČIAR, Stanislav, 1944. *Na úvrati*. Bratislava: Čas.
- MEČIAR, Stanislav, ed., 1941b. *Až táto vojna skončí*. Bratislava: Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy.
- MEČIAR, Stanislav, ed., 1942a. *Slovenský národný socializmus. Výklad základných zásad*. Bratislava: Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy.
- POZNÁMKY, 1943. *Gardista*, roč. 5, 14. 1. 1943, s. 2.
- SCHIRACH, Baldur von, 1932. *Die Fahne der Verfolgten*. Berlin: Wilhelm Andermann.
- SCHIRACH, Baldur von, 1941a. Víťazstvo. *Slovenské pohľady*, roč. 57, č. 7-8, s. 467.
- SCHIRACH, Baldur von, 1941b. Mŕtvy. *Slovenské pohľady*, roč. 57, č. 7-8, s. 467.
- SCHIRACH, Baldur von, 1941c. Robotníkovi. *Slovenské pohľady*, roč. 57, č. 7-8, s. 468.
- SCHIRACH, Baldur von, 1941d. Keď vy ste sa len ihrali... *Slovenské pohľady*, roč. 57, č. 7-8, s. 468.
- SKALSKÁ, Eva, 1940. Heroizmus dnešného človeka. *Slovenské pohľady*, roč. 56, č. 2, s. 65-68.
- ŠMÁLOV, Jožo K., 1939. Surrealizmus (Jeho vznik, podstata a kritika). *Slovenské pohľady*, roč. 55, č. 10, s. 569-570.
- TATARKA, Dominik, 1940. V úzkosti hľadani. *Slovenské pohľady*, roč. 56, č. 2, s. 97-113.
- URBAN, Milo, 1942. Zákon vykúpenia. *Gardista*, č. 78, Veľká noc, s. 1.

Literatúra

- CSIBA, Karol, 2014. *Privátne - verejné - autobiografické (v memoároch a publicistike Mila Urbana, Jána Smreka, Jána Poničana, Tida J. Gašpara)*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV. ISBN 978-80-887-45-26-3.
- ETTE, Ottmar, 2016. *Der Fall Jauss. Wege des Verstehens in eine Zukunft der Philologie*. Berlin: Kadmos. ISBN 978-3-86599-327-4.
- HAY, Gerhard, 1983. Religiöser Pseudokult in der NS-Lyrik am Beispiel Baldur v. Schirach. In BECKER, Hansjakob - KACZYNSKI, Reiner, ed. *Liturgie und Dichtung. Ein interdisziplinäres Kompendium I. Historische Präsentation*. St. Ottilien: EOS, S. 855-863. ISBN 3-88096-281-2.
- HUNDEHEGE, Stefanie, 2015. Baldur von Schirach - der „Sänger der Bewegung“. In DÜSTERBERG, Rolf, ed. *Dichter für das „Dritte Reich“. Biografische Studien zum Verhältnis von Literatur und Ideologie 3*. Bielefeld: Aisthesis, S. 209-241. ISBN 9783849810795.
- CHMEL, Rudolf, 1981. *Dejiny v dejinách. K storočnici Slovenských pohľadov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- JANECOVÁ, Tamara, 2018. Milo Urban ako šéfredaktor Gardistu. *Vojenská história*, roč. 22, č. 2, s. 145-168. ISSN 1335-3314.
- JANECOVÁ, Tamara, 2020. Olovený vták Margity Figuli: súčasné čítanie s prihliadnutím na dobový kontext. *Slovenská literatúra*, roč. 67, č. 5, s. 433-447. ISSN 0037-697.
- JAUS, Hans Robert, 1975. Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. In WARNING, Rainer, ed. *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*. München: Wilhelm Fink, S. 126-162. ISBN 3-7705-1053-4.
- KOSELLECK, Reinhart, 2013. „Erfahrungsraum“ und „Erwartungshorizont“ - zwei historische Kategorien. In KOSELLECK, Reinhart. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 349-375. ISBN 978-3-518-28357-8.

- LENČEŠOVÁ, Michaela, 2023. *Štefan Polakovič a slovenský politický katolicizmus*. Praha: Univerzita Karlova. [Dizertačná práca.]
- MARCINŠIN, Matúš, 2022. *Karol Strmeň – krištál na zabudnutom ostrove*. Bratislava: Post scriptum. ISBN 978-80-8218-041-4.
- MATULA, Pavol, 2020. Stanislav Mečiar a jeho polonofilstvo na pozadí archívnych dokumentov. *Slovenská literatúra*, roč. 67, č. 1, s. 46-57. ISSN 0037-697.
- MRÁZ, Peter, 2006. Prejavy národnosocialistickej ideológie v Slovenských pohľadoch. In MIKULA, Valér – ROBERTSOVÁ, Dagmar, ed. *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 133-138.
- PARENIČKA, Pavol, 2010a. Curriculum vitae Stanislava Mečiara. In *Stanislav Mečiar (krídlami proti víchru)*. Martin: Matica slovenská, s. 13-19. ISBN 978-80-7090-978-2.
- PARENIČKA, Pavol, 2010b. Niekoľko poznámok k osobnostnému profilu Stanislava Mečiara. In *Stanislav Mečiar (krídlami proti víchru)*. Martin: Matica slovenská, s. 21-31. ISBN 978-80-7090-978-2.
- RATHKOLB, Oliver, 2020. *Schirach. Eine Generation zwischen Goethe und Hitler*. Wien: Molden. ISBN 978-3-222-15058-6.
- RICHTER, Ludwig, 2012. Slovakische Rilke-Rezeption im Zeitenwandel. Eine Bestandsaufnahme. *World Literature Studies*, roč. 21, č. 4, s. 75-98. ISSN 1337-9690.
- SZABÓ, Miloslav, 2019. *Klérofašisti. Slovenskí kňazi a pokúšenie radikálnej politiky (1935 - 1945)*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-556-3902-4.
- TÖNSMEYER, Tatjana, 2003. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 - 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn: Schöningh. ISBN 3-506-77532-4.
- WINKLER, Tomáš, 2010. Stanislav Mečiar v Slovenských pohľadoch. In *Stanislav Mečiar (krídlami proti víchru)*. Martin: Matica slovenská, s. 41-46. ISBN 978-80-7090-978-2.

Doc. Mgr. Miloslav Szabó, PhD.

Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova ulica 2

811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

E-mail: miloslav.szabo@uniba.sk